

Erfgoed Brussel

33

Lente 2020

U

urban.brussels

Dossier **LUCHT,
WARMTE, LICHT**

2

De voormalige Bank Lambert

Het perfecte canvas voor kunst en design

GERTJAN MADALIJS

INTERIEURARCHITECT, ERFGOEDCONSULENT
BIJ HET AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED

NVDR De laatste jaren groeit de aandacht binnen het Brussels Gewest voor de naoorlogse architectuur en wordt ook steeds zorgvuldiger met dit erfgoed omgesprongen. Bij uitstek kantoorgebouwen incarneerden in die periode de internationale, progressieve ideeën op vlak van architectuur en stedenbouw. Gertjan Madalijs stelt een van de iconen ervan voor : de Bank Lambert. Naast een baken in het stadsweefsel en een architecturaal hoogstandje van de hand van de Amerikaanse architect Gordon Bunschaft, is ook het interieur in alle opzichten opmerkelijk. Opdrachtgever baron Lambert stelde alles in het werk om van de zetel van zijn bank een epicentrum van architectuur, design en kunst te maken.

ENG

The Banque Lambert Building

The perfect canvas for art and design

The headquarters of the now defunct Banque Lambert is one of the iconic 1960s buildings that helped Brussels secure its place as a major player on the European architectural scene. At the time, the new building – forming something of an architectural canvas for the art collection of Baron Léon Lambert (1982-1987) – was seen as truly ground-breaking. The interplay between the architecture and the custom-designed interior transported users and visitors alike to a world of timeless elegance.

With its amazing location in Avenue Marnix offering a stunning view over the Royal Palace's gardens, Banque Lambert's former HQ is almost reminiscent of a historic Italian palazzo. Architect Gordon Bunschaft (1909-1990) from renowned New York firm Skidmore, Owings & Merrill (SOM) designed a luxurious, stately structure that dovetails harmoniously, in terms of volume and use of materials, with the mainly residential backdrop of old buildings. Special attention was paid to the symmetrical facade, featuring prefabricated, load-bearing sophisticated concrete components. Along with this distinctive exterior, a stylish interior using innovative contours aimed to give the bank a contemporary, high-level image. Joining forces with furniture manufacturer De Coene, Bunschaft successfully allied past and present in a bold, international fusion.

De esplanade van het Lambert gebouw met het *Lambert Locking Piece* van Henry Moore, 1964 (© ING Archief).

De voormalige hoofdzetel van de Bank Lambert is een van de iconische bouwwerken waarmee Brussel in de jaren 1960 een prominente plaats wist te veroveren in het Europese architectuurlandschap. In lijn met de heersende internationale trends en het vooruitgangsoptimisme dat zijn hoogtepunt kende tijdens Expo '58, wilden grote bedrijven via de inrichting van hun nieuwe kantoren een vooruitstrevend en representatief imago uitdragen. De hoofdstad creëerde op die manier zelf een imago van bruggenbouwer tussen het oude Europa en het nieuwe continent. In die tijd was het tentoonstellen van kunst in een bankgebouw nog niet echt gebruikelijk. Het nieuwe bankgebouw dat als het ware een architecturaal canvas vormde voor de kunstcollectie van baron Léon Lambert werd dan ook in heel Europa als innovatief beschouwd.

Het integreren van kunst in de ontvangstruimten, conferentiezalen en directiekantoren van banken en grote commerciële en industriële ondernemingen werd in de decennia na de Tweede Wereldoorlog een wijdverspreid fenomeen. Een samenspel tussen de architectuur van een gebouw en een op maat ontworpen interieur kan zowel gebruikers als bezoekers meetrokken naar een totaal nieuwe wereld van uniforme en tijdloze elegantie. Baron Léon Lambert (1928-1987), was dan ook uitermate opgetogen over zijn zopas ingehuldigde Brusselse hoofdkwartier. Tijdens een interview met *Times Magazine* liet hij zich in 1965 de volgende straffe uitspraak ontvallen: *"I like to think that if Lorenzo de Medici came back and saw this, he would say, 'This is the way I would do it now'."*¹ (AFB. 1)

AFB. 1
Léon Lambert in de bibliotheek van zijn penthouse, 1965
(Foto Ezra Stoller, 1965
© Ezra Stoller/Esto).

DE UNIEKE LIGGING VAN EEN MODERN 'PALAZZO'

Door zijn opmerkelijke ligging aan de Marnixlaan, in het hart van de hoofdstad, met uitzicht op de tuinen van het koninklijk paleis en op een boogscheut van het parlement en het Europees kwartier, doet de voormalige hoofdzetel van de Bank Lambert inderdaad haast denken aan een historisch Italiaans palazzo. Het gebouw is op een met travertijn beklede sokkel geplaatst en bekroond met een glazen penthouse, een weerspiegeling van de ambitie die de familie Lambert had om een modern gebouw met aristocratische allures op te trekken. In februari 1956 – baron Lambert was net terug in België na een zakenreis in de Verenigde Staten – werd het Hôtel d'Ennetières, het historische hoofdkwartier van de bank waarin de Lamberts sinds 1885 al drie generaties lang werkten en woonden, gedeeltelijk verwoest door een brand. Het statige herenhuis was bovendien door de snelle groei van de bank in de jaren 1950 al te klein geworden en zou verdwijnen ten voordele van een uiterst moderne nieuwbouw.

Baron Lambert werd als bouwheer sterk geïnspireerd door de vooruitstrevende inzichten van zijn gecultiveerde Weense moeder, barones Hansi Lambert. De toekomstige architect van zijn bankierspaleis kreeg dan ook de duidelijke opdracht *"to present the Banque Lambert*

1. [‘Het is voor mij een aangename gedachte dat, indien Lorenzo de Medici nu nog zou leven en hij dit zou zien, hij zou zeggen: ‘Zo zou ik het nu doen’.’] ‘Architecture: Modern Medici’, *Times Magazine*, 86 nr. 7, 1965.

AFB. 2
Zicht op de Marnixlaan voor
1956 (© Lambert Archief).

2. [... de Bank Lambert voor te stellen als een machtige marktspeeler, met een hart voor cultuur en een moderne ingesteldheid.] DUTIEUE, A.-M., et al. *Une Banque dans L'histoire: De La Banque De Bruxelles Et De La Banque Lambert à La Bbl (1871-1996)*, BBL, Brussel, 1995.

3. Le Corbusier tekende meer plannen voor België, maar uiteindelijk bleef het slechts bij twee realisaties. In 1958 zorgde hij voor een van de blikvangers op de Wereldtentoonstelling in Brussel met het Philipspaviljoen, in samenwerking met ingenieur Iannis Xenakis. Het paviljoen werd na de Expo afgebroken, omdat het slechts als een tijdelijke constructie was bedoeld. Uiteindelijk is er maar één Belgisch gebouw van Le Corbusier gerealiseerd, dat er ook nog steeds staat: de atelierwoning voor kunstschilder René Guiette in Antwerpen die in 1926 op diens vraag werd gebouwd.

4. Gordon Bunshaft verzamelde een grote kunstcollectie met werken van ondermeer Fernand Léger, Alexander Calder, Joan Miró, Saul Steinberg en Henry Moore. Bunshaft was ook lid van de *board of trustees* van het MoMa en lid van het *Federal Fine Arts Commission*.

5. The Museum Of Modern Art oral history program, 2010 beschikbaar op www.moma.org.

6. Ook het café-restaurant *Le Limousin* en het pas opgeleverde kantoorgebouw van computerproducent *Bull* moesten wijken voor het Lambert-project. SMETS, P., *Lambert, une aventure bancaire et financière, 1831-1975*, Racine, Bruxelles, 2012.

7. [...een durf die, in het hart van Brussel, een veel reëlere en tegelijk subtielere luxe betekent dan marmeren façades.] BRODZKI, E., 'A propos de la banque Lambert', *Architecture*, 1964, nr. 61, p. 729.

AFB. 3
Maquette van het Lambert gebouw door Gordon
Bunshaft (Foto Ezra Stoller © ING Archief).

*as modern in attitude, culturally minded and a powerful business force.*² Het gebouw moest niet alleen een hoogstaand architecturaal bakken worden, maar ook een epicentrum van kunst. Baron Lambert legde de lat van meet af aan extra hoog. Zijn moeder contacteerde in eerste instantie de iconische Zwitsers-Franse architect Le Corbusier, die echter geen tijd had om naar Brussel te reizen en niet inging op haar voorstel². Op advies van architect Henry van de Velde nam de baron vervolgens contact op met het vermaarde New Yorkse bureau Skidmore, Owings & Merrill (SOM), dat in de jaren 1950 internationaal in de belangstelling stond met hun Lever House aan Park Avenue, de eerste toren met een gordijngevel uit staal en glas. Gordon

Bunshaft (1909-1991), hoofdpartner van SOM en zelf een gepassioneerd adept van moderne kunst⁴, vervulde zijn opdracht met glans en slaagde erin het oude Europa en het nieuwe continent Amerika samen te brengen⁵.

Het nieuwe gebouw kwam op de plaats van het Hôtel d'Ennetières, tussen het historisch centrum en de bovenstad, die in volle herontwikkeling was. Hoewel het terrein al erg ruim was, haalde Bunshaft de baron ertoe over om ook de rest van het bouwblok aan de Marnixlaan te verwerven⁶. (AFB. 2) Bunshaft kwam snel tot het inzicht dat een Europese stad met een rijke bouwgeschiedenis niet vergeleken kon worden met een nieuwe Amerikaanse metropool. Het inspireerde hem om een statig en 'rijk' gebouw te ontwerpen, gekenmerkt door een "*audace qui en pleine centre de Bruxelles devient un luxe infiniment plus réel et plus subtil à la fois que des façades en marbre.*"⁷

In tegenstelling tot zijn ontwerp voor de Chase Manhattan Bank voor de Rockefeller's in New York, werkte hij eerder in de breedte dan in de hoogte, om zo het gebouw een monumentaal karakter te geven. Hij creëerde een gebouw van 12 bouwlagen, inclusief twee kelderverdiepingen met een parkeergarage en technische ruimten, dat zowel qua volume als materiaalgebruik harmonieus aansluit op de voornamelijk residentiële omgeving met plechtstatige historische bebouwing. (AFB. 3)

AFB. 4
Detail van het verchromde scharnier van de façade met zicht op het Koninklijk Paleis (Foto Ezra Stoller, 1965 © Lambert Archief).

MONUMENTAAL BETON

De ruwbouwwerken werden door aannemer Blaton uitgevoerd tussen 1959 en 1963. Oorspronkelijk had Bunshaft een gebouw in staal voorzien, overeenkomstig de toenmalige Amerikaanse opvattingen over kantoorarchitectuur. Maar economische overwegingen – in West-Europa was de staalprijs beduidend hoger dan in Amerika – en de inplanting langsheen een laan die toen nog getuigde van een somptueus ander tijdperk, deden hem uiteindelijk kiezen voor beton. De gevel kreeg alle aandacht en werd symmetrisch opgebouwd, met dragende elementen in elegant vormgegeven schokbeton. Bunshaft keerde het principe van de gordijngevel om door het glas, dat de scheiding tussen interieur en exterieur maakt, achter de gevelstructuur te plaatsen, wat ook toeliet om de kantoorvloeren efficiënt en flexibel te benutten. Voor de grote glasoppervlakte plaatste hij geprefabriceerde kruisvormige elementen van drie meter hoog en 1,4 meter breed in ‘sophisticated concrete’, een combinatie van wit cement en kwarts⁸. De verfijnde afwerking van de elementen doet qua uitzicht haast denken aan marmer, passend voor een dergelijk prestigieus gebouw. De horizontale vleugels werden aan elkaar en met de achterliggende

vloerniveaus verbonden door middel van ter plaatse gestort beton. Verticaal werden de elementen verbonden door roestvastestalen scharnieren uit verchromd staal, die zich op halve verdiepingshoogte bevinden⁹. In totaal werden 1.200 gevelelementen en 1.050 scharnieren gebruikt. (AFB. 4)

Bunshaft koos voor een bouwstijl die aansluiting zocht bij de neoclassicistische architectuur van de directe omgeving, maar wel resoluut hedendaags was. Het resultaat laat zich dan ook lezen als een modelvoorbeeld van het verenigen van esthetische, technische en structurele ontwerpaspecten. De kenmerkende betonnen gevelstructuur werd niet volledig doorgetrokken tot beneden: op het gelijkvloers worden de publieke ruimten met de grote ontvangsthallen omgeven door een glaswand die drie meter werd teruggetrokken, waardoor het gebouw een lichtig en zwevend karakter krijgt. Stalen kolommen, bekleed met architecturaal prefabbeton, dragen de belasting van de gevel over naar de funderingen. De open constructie met een minimum aan interne steunpunten vereenvoudigde de plaatsing van scheidingswanden. Centraal in het gebouw bevindt zich een kern in gewapend beton waar, overeenkomstig de standaardconfiguratie van moderne kantoorarchitectuur, de technische kokers, het sanitair en trappen en liften werden ondergebracht. Boven de publieke ruimten bevinden zich zes identieke kantoorverdiepingen en een ruime directieverdieping. De twee hoogste bouwlagen, die trapsgewijs inspringen, bieden plaats aan prestigieuze conferentie- en ontvangstruimten en een groots appartement voor baron Lambert, inclusief een indrukwekkend dakterras met panoramisch zicht op de stad¹⁰. (AFB. 5)

Het gebouw, dat werd voltooid in 1964, geldt met zijn sober materiaalgebruik en functionele ontwerp vandaag nog steeds als een markant voorbeeld van moderne architectuur die feilloos geïntegreerd is in het stadsweefsel. Het streven om de grens tussen binnen en buiten te vervagen via grote glasvlakken zonder daarbij de continuïteit met een ‘stenen’ stedelijke architectuur te verwerpen, werd zowel in de pers als in vakkringen met lovende commentaren onthaald en in 1965 werd het gebouw door de *Société Belge des Urbanistes et Architectes Modernes* bekroond met de jaarlijkse Prijs voor Moderne Architectuur. Ook internationaal kon het gebouw op veel erkenning rekenen: het werd onder meer opgenomen in de tentoon-

8. VAN DE VOORDE, S., *Architectonic: 1958-1980: Façades en Béton*, Atomium Foundation, Brussel, 2011, p. 90.

9. NOVGORODSKY, L., ‘Le nouveau siège central de la Banque Lambert à Bruxelles’, *La Technique des Travaux*, 1962, jg. 38, nr. 9-10.

10. VAN DE VOORDE, S., ‘Belgische Betoniconen: Banque Lambert-kantoorgebouw in Brussel van Gordon Bunshaft’, 2012 via www.architectura.be.

AFB. 5
Voorgevel van het bijna
afgewerkte Lambert gebouw
langsheen de Marnixlaan in
1964 (© Lambert Archief)

stelling *Transformations in Modern Architecture 1960-1980* in het Museum of Modern Art (MoMa) in New York. Dit transparante bankgebouw deed letterlijk en figuurlijk het waas van mysterie dat in de 19de eeuw over het bankwezen hing verdwijnen¹¹ en ging de geschiedenis in als Bunschafts gevoelige en intelligente interpretatie van de rijke Europese bouwcultuur.

KUNST OP EEN SOKKEL

Het riante travertijnen voorplein plaatst het gebouw als een kunstwerk op een sokkel. De bronzen sculptuur *Locking Piece*¹² van de Britse kunstenaar Henry Moore uit 1964 toonde de bankbezoeker een eerste glimp van Lamberts voorliefde voor hedendaagse kunst. Het werk, dat door de baron opgemerkt werd op de internationale tentoonstelling Documenta 3 in Kassel¹³ in de zomer van 1964, vond in oktober van hetzelfde jaar zijn weg naar de esplanade van het nieuwe bankgebouw. In 1967 zei Moore zelf over de plaatsing van zijn werk voor de bank: *"It must make you stop and look at it, (...) if it has an immediate explanation as to why it is there, the average person will see this, go away and lose interest. (...) If a thing has a 'universal*

touch' it will interest generations."¹⁴ (zie afb. p. 188) Dit harmonieus samengaan van kunst en architectuur maakte deel uit van de universele 'touch' die baron Lambert voor ogen had.

Het interieurontwerp van het bankierspaleis vormde als slotstuk van het ontwerp één van de meest prestigieuze voorbeelden van corporatieve architectuur die ooit in België verwezenlijkt werden. Samen met de karaktervolle buitenstructuur moest een stijlvol interieur in een vernieuwende vormtaal de bank een modern en standingvol imago aanmeten. De interieurs van de Bank Lambert behoren tot de meest verfijnde uit Bunshafts carrière. Van de indrukwekkende ontvangstlobby en lokettenzaal op het gelijkvloers en de talrijke kantoren op de verdiepingen, tot de executive offices en de privévertrekken van baron Lambert in het majestueuze penthouse – het interieur ademt een sfeer van tijdloze elegantie die bijna 60 jaar na de inhuldiging nog niets van haar glans verloren heeft. Bunshaft toonde zich een meester in het combineren van texturen. Overdadige decoraties zijn in het bankgebouw ver te zoeken, ten voordele van een strenge en minimale vormtaal uitgedrukt in sobere maar luxueuze materialen. Naast onbehandeld travertijn werden kamer-

11. CARDON DE LICHTBUER, D., *Ten geleide*, 1993, p.3.

12. In 2013 werd *'Locking Piece'*, een erfenis uit de collectie van baron Lambert, door ING verkocht aan een Duitse verzamelaar. 'Albert Frère a vendu la locking piece de Henry Moore', *La Libre Belgique*, 2013 via www.lalibre.be.

13. *Documenta III 28 June – 6 October 1964 International Exhibition*, via www.documenta.de.

14. ['Het moet je tot staan brengen en je dwingen te kijken, (...) indien het een onmiddellijke uitleg geeft over zijn aanwezigheid op die plek, zal de doorsnee voorbijganger dit zien, wegwandelen en alle aandacht verliezen (...). Indien een object een 'universele touch' bezit, zal het generaties lang blijven boeien.]. CORREIA, A., *'Locking Piece 1963-4, cast c.1964-7 by Henry Moore OM, CH' (cat.)*, augustus 2013, in *Henry Moore: Sculptural Process and Public Identity*, Tate Research Publication, 2015.

breed tapijt en typische eigentijdse materialen als composiettegels en linoleum voor de vloeren gebruikt. Plafondhoge kastwanden werden afgewerkt met exotische houtsoorten. (AFB. 6) Over het gehele gebouw waren de lichte scheidingswanden kraakwit, als onbeschilderde doeken die vroegen om kunst tentoon te kunnen stellen, badend in het licht van de enorme glaspartijen met zicht op het bruisende Brussel.

Werken van ronkende namen uit de internationale kunstwereld vonden meteen hun plaats in dit nieuwe kunstpaleis. Historische familiestukken, zoals Afrikaanse en Aziatische sculpturen verzameld door baron Henri Lambert, stonden te pronken naast prestigieuze meesterwerken uit de collectie van barones Lambert. Europese meesters als Bonnard, Chagall en Kirchner gingen samen met bijvoorbeeld Pevsner en Gonzalez¹⁵ de confrontatie aan met Amerikaanse kunstuitingen als popart, action painting en colorfield painting, die hier nog nauwelijks bekend waren. Het zijn alle werken van een hoge kwaliteit, met vaak grote afmetingen: ze belichaamden de ultieme triomf van het abstract expressionisme als universele taal van een vrije westerse wereld en de synthese van de Europese en Amerikaanse avant-gardes.

TIJDLOZE LUXE MET INTERNATIONALE FAAM

De nieuwe generatie architecten en hun mondaine klanten vielen in de jaren '50 voor het eigentijds, klassevol design met internationale faam¹⁶ bij uitstek: de ontwerpen van de Amerikaanse meubelgigant Knoll. Het iconische Kortrijkse meubelbedrijf De Coene bezat sinds 1954 het exclusieve Benelux-licentierecht voor het maken en verkopen van de Knoll-meubels. Hoofdontwerper Jérôme Dervichian (1927-2017) nam, in rechtstreeks overleg met architect Bunschaft, quasi de gehele inrichting van het moderne bankinterieur op zich. Dervichian toonde eerder zijn ontwerptalent met de elegante meubelcomposities die hij in 1958 voor het Unesco hoofdkwartier in Parijs samenstelde. Ook de Brusselse meubelfabrikant Simonis & co¹⁷ heroriënteerde zich net zoals De Coene op het einde van de jaren '50 van klassieke bourgeois-interieurs naar modern designmeubilair. Het bedrijf plaatste, naast eigen werk, tijdloze ontwerpen van Herman Miller, Arne Jacobsen en Hans Wegner in de personeelsruimten en bediendkantoren.

Baron Lambert wilde *“the most American-looking office building that U.S. architecture could produce”*¹⁸. Niet verwonderlijk dus, dat het quasi volledige Knoll International-gamma over het gebouw werd verspreid, vaak in door De Coene op maat gemaakte exclusieve uitvoeringen. Het leek alsof de klant als gast uitgenodigd werd in de Lambert familieresidentie, ontvangen in een tijdloos en prestigieus kader waarin familieportretten en historische objecten getoond werden naast hedendaags meubilair. Voor de imposante ontvangstlobby met lokettenzaal – de eerste kennismaking van de bezoeker met het interieur – koos Dervichian voor de in 1953 door Knoll heruitgebrachte *Barcelona Chair* van Mies Van der Rohe uit 1929. Gekenmerkt door de lederen kussens met knopen, werden deze zitbanken voor de gelegenheid bekleed door de Brusselse hofleverancier Delvaux. (AFB. 7) De gekende Knoll *Lounge Sofa's*, op maat voorzien van volumineuzere zitkussens dan het standaardmodel, werden als knusse zithoeken opgesteld rond lage witmarmeren tafels. De lichte kamerhoge gordijnen, het donkere tapijt en de notenhouten receptiewand ogen eenvoudig maar maken het geheel tegelijk luxueus en statig, in contrast met de ruwe travertijnvloer en de als marmer uitziende kolommen met chromen bekroning.

Van de eerste tot de zesde verdieping krijgen de kantoren 'standaard'-meubilair in verschillende uitvoeringen zoals de *Executive Chair 71* en de *Side Chair 72* van Eero Saarinen. (AFB. 8)

AFB. 6

Een verdieping in het bankgebouw met *La Vieille femme fleurie / De oude vrouw met bloemen* van Frits Van den Berghe en een *Dvaravati Buddha's hoofd* uit Thailand © Frits Van den Berghe / Foto Fabien de Cugnac.

15. *Important Modern Paintings and Sculpture from the Lambert Collection* (cat.), Christie's, New York, 1987.

16. *Architectural Forum*, november 1953, p. 118.

17. Simonis kon dan wel niet op het aanzienlijke klantenbestand rekenen dat De Coene en Knoll hadden in België, toch stonden ze in voor de geslaagde inrichting van de gebouwen van een aantal belangrijke instellingen zoals Glaverbel, ULB, de Belgische senaat en Sabena.

18. [‘het meest Amerikaans uitziende kantoorgebouw dat architectuur uit de V.S. kon produceren.’] BLAKE, P., ‘SOM Puts the Bones Outside the Skin’, *Architectural Forum*, mei 1959, pp. 147-151.

AFB. 7
De ontvangthal met lokettenzaal en de *Barcelona chair* van Mies Van Der Rohe (© ING Archief).

AFB. 8
Een directie-ontvangstruimte met receptionistes op de 7de verdieping met een schilderij van Kurt Lewy (© Kurt Lewy / Foto Fabien de Cugnac).

De bankbedienden konden in het restaurant lunchen aan ronde Simonis-tafels op een met leder beklede versie van de *Series 7 Chair* van Arne Jacobsen, terwijl de ruimte werd gekenmerkt door een tiendelige reeks *Flowers* van Andy Warhol uit 1971.

De zevende verdieping was uitsluitend gereserveerd voor de directie. Het samenspel tussen design en kunst werd hier door de ontwerpers naar een nog hoger niveau getild. In een van de kantoren leek de felblauwe bekleding van de draaistoelen gekozen in functie van het kleurrijke wandtapijt in dezelfde ruimte, *Deux oiseaux dans les fleurs* uit 1953, naar een ontwerp van Fernand Léger. Het slanke wandmeubel in thuyahout is een ontwerp van architect Bunshaft, uitgevoerd door De Coene. (AFB. 9) De bureautafels met verchromd onderstel werden op maat ontworpen door leading lady Florence Knoll. Florence Knoll was in het Manhattan House in

AFB. 9
Een directiekantoor op de 7de verdieping met *L'oiseau dans les fleurs* van Fernand Léger (Foto Ezra Stoller, 1965 © Ezra Stoller/Esto).

New York trouwens de bovenbuur van niemand minder dan Gordon Bunshaft, een goeie vriend en partner in vele gezamenlijke projecten.

Naast het volledig transparante gelijkvloers dat uitgaat op de esplanade en de directieverdieping, geldt vooral de hoogstgelegen achtste verdieping als blikvanger. Hier ligt het penthouse, dat tot aan Léon Lamberts overlijden in 1987 ingericht was als privé-appartement met aangrenzende ontvangstruimten. Een indrukwekkende ovale wenteltrap in travertijn met een elegante chromen handgreep vormt de toegang van deze tot de verbeelding sprekende verdieping. (AFB. 10) Niet alleen was ze het decor voor Lamberts verfijnde diners, hij omringde zich in deze vertrekken eveneens met de voornaamste kunstwerken uit zijn persoonlijke collectie. De executive rooms, de boardroom, het directierestaurant en het appartement van de baron verspreiden zich hier in een enfilade waar werk en privé naadloos in elkaar overliefen. Het kamerbreed hoogpolig tapijt en de stijlvolle doorlopende gordijnen verbinden deze ruimten tot een harmonieus geheel. Het directierestaurant biedt een panoramisch uitzicht over de stad en werd gekenmerkt door ronde tafels, waaraan comfortabel gedineerd werd in *The Chair* van Hans Wegner. (AFB. 11)

Op de witmarmere bladen van Florence Knoll's *Credenza* kon een gepolijst bronzen *Idole* van Hans Arp uit 1950 samengaan met een kleurrijke *Vase de fleurs* van Chagall uit 1924¹⁹. Vanuit een aparte lobby bood een privélift toegang tot het appartement via een indrukwekkende dubbelhoge inkomhal, die dienst had kunnen doen als nieuwe vleugel van een internationaal topmuseum. Drie enorme sculpturen

19. *Ibidem*.

AFB. 10
De draaitrap met chromen handgreep naar het penthouse met *Poisson* van Nadine Efront (© Nadine Efront / Foto Fabien de Cugnac)

– *Grande femme debout I, II en III* – van Alberto Giacometti uit 1961 domineerden de ruimte. Deze meesterwerken werden initieel geconcipeerd (maar nooit uitgevoerd) voor de plaza van Bunshafts Chase Manhattan Bank in New York²⁰ en vonden in een latere uitvoering niet verwonderlijk hun weg naar Brussel. De combinatie met een Lodewijk XV ebbenhouten *bureau plat* met *cartonnier* – een 18de-eeuws peperduur familiestuk toegeschreven aan André-Charles Boulle – toont dat de interieurontwerpers van dienst met de nodige durf en internationale flair verleden en heden konden verenigen²¹. (AFB. 12) Baron Lamberts internationale gasten zaten in de bibliotheek op Florence Knolls *Lounge Sofa's* met aangepaste kussens. Of ze kozen voor de mahoniehouten bergères in Louis-Philippestijl die de brand van 1956 hadden overleefd²². De *Personnages en colère* van Max Ernst uit 1927 keken neer op een ronde, groen marmeren salontafel waarvan het chromen onderstel geïnspireerd lijkt op Beverly Pepper's *Moving sentinel* uit 1967. De open wandkasten met daarin Afrikaanse kunst werden door De Coene op maat gemaakt. In het grote salon stonden felgele versies van de Knoll *Lounge Chair* naast 18de-eeuwse vergulde armstoelen. Saarinen's lage *tulip*-tafeltjes met aangepast thuya-houten blad met daarop bijvoorbeeld een amorf *étoile*-beeldje van Hans Arp uit 1956 vonden het

AFB. 11
Het directierestaurant op de 8ste verieping met *the chair* van Hans Wegner (Foto Ezra Stoller, 1965 © Ezra Stoller/Esto).

AFB. 12
De grote hal van Léon Lambert's appartement in het penthouse met *Grande femme debout I, Grande femme debout II en Grande femme debout III* van Alberto Giacometti en het *bureau plat* van André-Charles Boulle (Foto Ezra Stoller, 1965 © Ezra Stoller/Esto).

gezelschap van een groenbronzen *Danseuse au repos* van Edgard Degas²³ uit 1920.

De talrijke ontvangstruimten en privévertrekken stonden volledig in het teken van de kunst en het design die erin getoond werden, de detaillering was zeer minimalistisch en doordacht. Subtiel ingebouwde plafondspots voorzagen de ruimte en de werken van de juiste belichting. Deuren werden quasi onzichtbaar in het muurvlak geplaatst, of werden zoals in de bibliotheek in de kasten verwerkt. De muurplinten waren zoals in het MoMa vervaardigd uit witgeschilderd marmer om het geheel zo sober mogelijk te houden.

20. *Impressionist and Modern Art Evening Sale: 6 May 2008'* (cat.), Christie's, New York, 2008, via www.christies.com.

21. *A Visual Odyssey: Selections from LAC (Lambert Art Collection)*, Christie's, Londen, 2015, via www.christies.com

22. *A Visual Odyssey: Louis XV Ebony Cartonnier Bureau Plat*, Christie's, Londen, 2015, via www.christies.com.

23. *Important Modern Paintings and Sculpture from the Lambert Collection* (cat.), Christie's, New York, 1987.

DE LATERE LOTGEVALLEN VAN DE BANK EN HAAR COLLECTIE

In 1975 fuseerde de Bank Lambert met de Bank van Brussel: de Bank Brussel Lambert (BBL) zag het levenslicht. Tegen het einde van de jaren 1980 was het bestaande gebouw door deze fusie te klein geworden en moest er uitgebreid worden. Een van de ideeën die al in de jaren '70 op de tekentafel van Bunshaft lag vormde de oplossing: het bestaande gebouw werd in dezelfde stijl uitgebreid om te komen tot het huidige H-vormige grondplan.

Baron Léon Lambert had kort voor zijn dood, op 28 mei 1987, bepaald dat een aanzienlijk deel van zijn omvangrijke collectie geveild moest worden. Op 12 mei 1987 gingen verschillende sleutelwerken uit de collectie, zoals de drie Giacometti's, verspreid over 15 catalogi bij veilinghuis Christie's in New York voor een recordbedrag onder de hamer. De resterende werken werden door BBL overgekocht en bleven in de bankcollectie. Met het verdwijnen van de illustere baron doofde de sfeer in zijn penthouse geleidelijk uit. Het appartement werd volledig leeggehaald, ontmanteld en opgedeeld in kantoren. Het Knoll-meubilair raakte verspreid over de verschillende verdiepingen en het historisch meubilair vond zijn weg naar de erfgenamen. Jaren later verlieten ook blikvangers zoals het *Locking Piece* van Moore discreet het gebouw. De kunstwerken en het meubilair uit de historische familiecollectie duiken wereldwijd nog regelmatig op in de catalogi van bekende veilinghuizen.

Toch is de nalatenschap van baron Lambert vandaag nog aanwezig en levendig. Door het personeel en de bezoekers jarenlang te confronteren met kunstobjecten in een modernistisch bankgebouw, raakte kunst stilaan ingeburgerd in het bedrijfsimago en wordt de collectie nog steeds gekoesterd. De vernieuwende vormtaal van Bunshafts architectuur en Dervichians interieurontwerp blijkt het perfecte canvas voor de collectie, die ook na de opname van BBL in de ING Groep in 1998 bleef groeien. Vandaag behoort de Belgische ING Collection met duizenden kunstwerken tot de top drie van grote kunstverzamelingen binnen de Belgische banksector. De collectie vertegenwoordigt een aanpak die verder bouwt op haar rijke verleden maar wijst naar de toekomst, gedreven door de voortdurende wil om relevant te blijven, zich aan te passen en bij te dragen aan de samenle-

ving waarin de bank actief is. Nog steeds toont ING zijn innovatieve zijde door open te staan voor avant-garde, innovatie en nieuwe artistieke stromingen.

Naast de opmerkelijke nieuwbouw uit 1992, werd ook het interieur van de bank doorheen de jaren aangepast in functie van het veranderende bankierslandschap. Bunshafts vooruitstrevende ontwerpprogramma, grotendeels opgebouwd uit niet-dragende tussenwanden, maakt het mogelijk de ruimten op een eenvoudige en respectvolle manier te reorganiseren zonder afbreuk te doen aan het achterliggende concept. Ook het meubilair bleef, voornamelijk op de zevende en achtste verdieping, voor een groot deel bewaard in zijn oorspronkelijke setting. Vandaag behoren maar liefst 40 ontwerpen van Knoll tot de permanente designcollectie van het MoMa in New York, het museum waar Léon Lambert in 1962 toetrad tot de prestigieuze *International Arts Council*.

In 1965 werden verschillende ruimten van de bank door de bekroonde Amerikaanse architectuurfotograaf Ezra Stoller in een uitgebreide fotoreeks vastgelegd. Deze reeks vormt een interessante en gedetailleerde bron van informatie over de interieurinrichting in de begindagen van de nieuwe bank. De toeschouwer kan zich een perfect beeld vormen van de verfijnde interieurs en wegdromen naar de hoogdagen van dit ongeëvenaard modern bankierspaleis.

Hoofredactie

Stéphane Demeter

Redactiecomité

Françoise Cordier, Paula Dumont,
Griet Meyfroots, Valerie Orban en
Cecilia Paredes

Coördinatie dossier

Griet Meyfroots

Coördinatie iconografie

Julie Coppens en Griet Meyfroots

Auteurs/ redactionele medewerking

Jérôme Bertrand, Cécile Cannesson, Robin Debo, Michel Delabarre, Pascal Desmée, Quentin Demeure, Pieter De Raedt, Jelena Dobbels, Claire Fontaine, Christian Frisque, Vincent Heymans, Philippe Lemineur, Gertjan Madalijs, Françoise Marneffe, Sophie Mersch, Griet Meyfroots, Caroline Six, Christian Spapens, Guido Vanderhulst *, Barbara Van der Wee, Tom Verhofstadt

Nalezing

Cate Chapman, Ludo Gobin, Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis, Harry Lelièvre, Coralie Smets, Tom Verhofstadt en de leden van het redactiecomité

Vertaling

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack, Dynamics Translation, Linguanet

Eindredactie Nederlands

Griet Meyfroots

Eindredactie Frans

Stéphane Demeter

Lijst met afkortingen

AAM – Archives d'architecture moderne
APN - Archives photographiques namuroises
ARA – Algemeen Rijksarchief van België
CIDEP Centre d'information, de documentation et d'étude du patrimoine
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
GAE – Gemeentelijke Archieven van Elsene
GASG – Gemeentelijke Archieven Sint-Gillis
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
SAB – Stadsarchief Brussel
SRAB – Société royale d'Archéologie de Bruxelles

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2020/6860/006

Vormgeving

Polygraph'

Ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding en abonnementenbeheer

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Jan De Plus, Vincent Heymans, Serge Goblet, Helen Hermans, Industriemuseum Gent (Michel Delabarre, Brigitte De Meyer en Hilde Langeraert), Michel Provost, Grégory Van Aelbrouck en het team van het Documentatiecentrum van urban.brussels

Verantwoordelijke uitgever

Bety Wakhine, Directeur-generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

urban.brussels
Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrift onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

Alle artikelen kunnen
geraadpleegd worden op
www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. *Lucht, warmte, licht* verkent de uiteenlopende dimensies van het technische erfgoed. De actualiteit herinnert ons er immers aan hoezeer het comfort van onze woningen mee ons welzijn bepaalt. Zowel gisteren als vandaag maken architecten gebruik van technische installaties om hun bouwkunst en de performantie ervan ten top te drijven.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-190-2